

Крістіан Клотц

ПОНЯТТЯ Я У ФІХТЕВОМУ РОЗГЛЯДІ СУБСТАНЦІЙНОСТІ¹

Кожне приписування епістемічної дії суб'єктові – хай це буде самоприписуванням чи приписуванням іншому – передбачає концепцію цього суб'єкта, якої жодне таке приписування вичерпно не увиразнює. Адже в цьому приписуванні суб'єкта щоразу характеризують лише як дієвця визначеної дії, тобто як того, хто мислить ці визначені думки, має ці уявлення тощо. Але водночас для кожного такого приписування істотною є думка, що суб'єкт не розчиняється в здійсненні приписаної йому визначеної дії, а є також потенційним власником інших думок та уявлень, які йому приписують. Якщо цього не допускають, тоді зникає відмінність між суб'єктом і приписаною дією, без чого не було б зрозумілим приписування як таке.

Цей стан справ можна описати, кажучи, що кожне приписування пропонує винятково характеристику суб'єкта, що як така має обмежену значущість, бо охоплює суб'єкта в усьому обсязі його можливостей. Якщо так кажуть, то вже наближаються до Фіхтевої тези, яку він розвинув у розгляді субстанційності в «Засаді всього вчення про науку» (1794/5). Ця теза в тому, що передумова будь-якого приписування визначених діяльностей полягає в мисленні суб'єкта як «тотальності», від якої слід відрізнити суб'єкта як дієвця приписаної йому визначеної діяльності. За Фіхте саме думка про суб'єкта як тотальність, що передує будь-якому самоприписуванню чи приписуванню іншому, подає суб'єкта в цьому сенсі як «субстанцію».

Але локалізування розгляду субстанційності в *Засаді* дозволяє увиразнити, що Фіхте не хоче визнавати значення першого принципу вчення про науку за концепцією субстанції суб'єкта. У четвертому параграфі *Засади* він радше намагається висунувати доконечність цієї концепції із принципу теоретичного вчення про науку, який і собі підлягає виснуванню із принципів, що закладають підвалини всього вчення про науку. Отже, у викладі концепції субстанції суб'єкта стають тематичними аспекти, які ще не можна залучати для розуміння першого принципу всієї теорії. Поняття абсолютного Я, яке закладає підвалини вчення про науку, не залежить від думки про субстанцію, яка лише являє собою концепцію, що впливає з принципів у межах теорії.

© І. Іващенко, переклад, 2014

¹ Переклад здійснено Іваном Іващенко за виданням: Klotz Ch. Der Ichbegriff in Fichtes Erörterung der Substantialität. Fichte-Studien, Bd. 10: Die Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre von 1794/95 und der transzendente Standpunkt, 1997, S. 157–173. – *Прим. ред. Sententiae.*

А втім, хід *Zasadi* не можна розуміти в цілому так, що він передбачає винятково висновування із принципів. У «генетичному» аргументі п'ятого параграфу – отже, у засаді практичного знання – можна побачити нове методичне орієнтування Фіхте. Воно відбувається разом із експлікацією поняття Я, про яку можна щонайменше сказати, що у першому параграфі Фіхте її не експлікував. Тепер акт рефлексії стає істотним для дійсності суб'єкта, «Я». Отже, твердження, що Я має «покласти себе як таке, що себе покладає», ще не реалізоване лише зі спонтанним самостосунком, а реалізується воно лише тоді, коли такий самостосунок усвідомлюють через рефлексію. З твердження про те, що стосунок до рефлексії, «покладання себе як» спонтанності вбудований в поняття Я, від якого вчення про науку відштовхується, впливають можливості побудови теорії, якими Фіхте також потім користувався у вченні про науку «*nova methodo*».

Надалі треба порушити та розглянути питання про роль запровадження поняття субстанції Я в цьому розвитку. Чи, може, в ньому вже починається нова експлікація поняття Я, яку Фіхте розгортає потім, у п'ятому параграфі? Тоді тут для розуміння *Zasadi*, на противагу експліцитному запровадженню концепції субстанції як звичайного висліді з принципів, все ж мало би місце щось важливіше за висновування з принципу теоретичного знання. Далєбі, Фіхте вже тут вживає «як»-зворот, який він виразно залучає до поняття Я як вираз структури рефлексії в наступному параграфі: «Я покладає себе як таке, що покладає себе, через те, що воно виключає не-Я, або, покладаючи не-Я, через те, що воно виключає себе» [Fichte, 1965: S. 347]. А в резюме теоретичної частини *Zasadi* Фіхте, передбачаючи формулювання наступного параграфу, каже: «Я, що покладає себе, як таке, що покладає себе самого, або суб'єкт не є можливим без витвореного в описаний спосіб об'єкта [...]» [Ibid., S. 361].

Якщо ми маємо прояснити питання, якою мірою Фіхте в своєму розгляді концепції субстанційності суб'єкта залучає ті аспекти, які стосуються поняття суб'єкта, що функціонує як принцип теорії, то спочатку треба оглянути складний перебіг Фіхтевого викладу концепції субстанції. Це ми зробимо в першій частині цієї статті.

1. Поняття субстанції в засаді теоретичного знання

Самоприписування визначених дій свідомості розглядається в *Zasadi* як компонент теоретичного аспекту предметного стосунку. Цей предметний стосунок можна побачити в тому стані справ, що суб'єкт розуміє свою когнітивну активність (з огляду на її визначений зміст) як зумовлену через дієвість об'єкта. Отже, предметний стосунок передбачає, що суб'єкт приписує собі змістово (*inhaltlich*) визначену дію як таку. Таким чином суб'єкт, використовуючи мову Фіхте, покладає себе як визначеного. Задля розуміння функції, яку Фіхте – щонайменше спочатку – визнавав за поняттям субстанції, важливо побачити, що запровадження поняття субстанції відбувається на підставі ізольованого розгляду лише цього компонента теоретичного аспекту предметного стосунку, отже, як передумова лише самоприписування визначених дій як таких, не зважаючи на стосунок до предмета як засади визначеного влаштування цих дій (що Фіхте робить в розгляді причиновості). Отож питання, за допомогою якого Фіхте залучає поняття субстанції, можна сформулювати так: що потрібно для приписування собі визначеної діяльності як *визначеної*, тобто чого вимагає думка про визначеність власної діяльності? Отже, тут йдеться не про те, як

треба розуміти специфічне влаштування приписаної діяльності, – що вона являє собою мислення цієї думки, на відміну від мислення інших думок та дій, яке зовсім не є мисленням думки, – а про те, що потрібно для розуміння дії взагалі як визначеної. Теза Фіхте: це вимагає розуміння того, що значить бути (на відміну від приписування) не лише схарактеризованим через визначену діяльність, а й суб'єктом усіх можливих діяльностей. Передумовою обґрунтування цієї тези є те Фіхтеве розуміння, що визначеність можна посутньо розуміти як виключення сукупності всіх можливих визначень, адже буття у визначеному стані не передбачає актуалізації всіх можливих станів. Фіхте формулює це так: «Кожна визначена кількість є нетотальністю» [Fichte, 1965: S. 296]. Але цим самим думку про тотальність встановлено в дуже потужному сенсі як передумову самоприписування визначених діяльностей: думку про себе як суб'єкта, що охоплює всі лише можливі діяльності, посутньо заперечують, а тому також залучають, позаяк суб'єкт приписує собі визначену дію як таку. Це – думка про тотальність у сенсі «omnitude realitatis», завдяки якій Фіхте визначає поняття субстанції там, де він його в *Zacadi* вперше експлікує: «Позаяк Я розглядають як таке, що охоплює ціле безумовно визначене коло всіх реальностей, то воно є *субстанцією*» [Ibid., S. 299].

Але тепер Фіхте справедливо вказує на те, що схоплене таким чином поняття субстанції суб'єкта вже містить результат третього параграфу. Отже, в понятті субстанції суб'єкта «реальність», тобто діяльність, покладено як «подільну», тобто як таку, що підлягає актуалізації в образі специфічних діяльностей, увиразнених через предикати. А позаяк ця операція стосується реальності винятково як діяльності Я, то в ній суб'єкт розглядається як суб'єкт усіх можливих діяльностей [Ibid., S. 296]. Отож третій параграф обґрунтовує концепцію суб'єкта як субстанції в сенсі сукупності всіх реальностей. Але якщо це так, тоді поняття суб'єкта, запроваджене разом із поняттям субстанції, вже фактично містить принципи вчення про науку. Отже, це поняття не може залучити нових аспектів, які вимагають нового порозуміння щодо поняття суб'єкта, на яке мало би спиратися вчення про науку. Далєбі, новий крок, здійснений із запровадженням поняття субстанції, треба також бачити лише з огляду на стосунок між поняттям Я як суб'єктом усіх можливих діяльностей та приписуванням визначеної діяльності, отже, у розгляді синтезу їх обидвох за допомогою думки про обмеження та виключення тотальності через визначеність.

Отож, якщо розбирати Фіхтеві розгляд субстанційності з уваги на можливі вказівки для нового визначення поняття суб'єкта, який дає вченню про науку його принцип, то треба зважати на подальший перебіг аргументу. Тут Фіхтеві міркування йдуть фактично новими шляхами. Не можна-бо сказати, що в усіх своїх подальших міркуваннях Фіхте дотримується запровадженого спочатку поняття субстанції. Як відомо, подальший розгляд субстанційності ситуйовано в контексті дискусії про філософські позиції – різновиди реалізму та ідеалізму, які в різний спосіб намагаються пояснити субстанційність Я на підставі стосунків визначення між реальними суб'єкт-об'єктивними зв'язками та незалежними діяльностями. Цілі цих міркувань не вимагають докладнішого розгляду Фіхтевої систематики синтезів незалежних діяльностей та їхнього чергування. Вирішальним тут є те, що поняття субстанції зазнає в цьому контексті змістового перетлумачення. Ми запровадили поняття субстанції та дотепер обговорювали його як поняття, завдяки якому суб'єкт розуміє дію, яку він собі приписує, як визначену, мислячи її лише як частину сукупності всіх можливих активностей, а отже, не мислить цю сукупність. Стосунок до реального не-Я як засади визначеності власної

активності не передбачено у вжитку категорії субстанційності (як я вже зазначав, він дається із застосуванням причиновості). Але тепер поняття субстанції тлумачать як поняття, в якому Я та не-Я, суб'єкт та об'єкт мислять в стосунку один до одного. Стосунок до об'єкта долучається до нього, а тому поняття субстанції перетворюється на функцію синтезу, яка охоплює та абсорбує дію категорії причиновості. Думка про субстанцію тут також залишається думкою про тотальність. Субстанція є тотальністю в тому сенсі, що вона охоплює суб'єкта та об'єкта в їхньому стосунку протилежності та взаємного визначення, а цим самим все, що як дійсне наявне в свідомості. Проте як сукупність, що охоплює суб'єкта та об'єкта, субстанція має мати іншу структуру, ніж сукупність можливих реальностей як реальностей Я. Цю структуру Фіхте описує за допомогою поняття «визначуваності», яке ще не відіграє жодної ролі в першому запровадженні поняття субстанції. Ця лінія в Фіхтевому викладі завершується теоремою синтезу продуктивної сили виображення, яку як синтез він описує за допомогою поняття визначуваності [Ibid., S. 350f]. Мабуть, від цієї лінії не слід чекати на міркування про поняття Я, що стосуються принципу теорії, але вона стосується синтезу скінченного суб'єкта та царини об'єкта, яку цей суб'єкт «визначає». Тому цей взаємозв'язок я надалі не відстежуватиму.

А втім, паралельно до перебігу, що завершується в теорії продуктивної сили виображення, Фіхте розглядає контекст проблеми, що стосується *поняття Я*. Адже аналогічно до синтезу скінченного суб'єкта та не-Я, який має здійснювати розглянутий в ученні про науку суб'єкт, наукознавець² (Wissenschaftslehrer) має розвинути концепцію суб'єкта, що охоплює самостосунок та об'єктний стосунок. Бо покладання себе та покладання об'єкта приписують суб'єктові. І, згідно з Фіхтевими міркуваннями, як синтез Я та не-Я в понятті субстанції залучає думку про визначуваність, то й концепцію суб'єкта наукознавця, яка містить самостосунок та об'єктний стосунок як приписувані дії, Фіхте також описує як синтез через поняття визначуваності. Суб'єкта мислять як такого, що однаковою мірою здатен до цих дій, адже він «визначуваний» ними [Ibid., S. 342f]. Цей крок порушує питання: як можна пов'язати концепцію «визначуваного» суб'єкта із поняттям «абсолютного» суб'єкта, яке дається в першій засаді вчення про науку? У контексті цього питання Фіхте вдається до кроків, значливих для розуміння поняття Я, яке треба встановити як принцип теорії. А втім, перед викладом цих кроків потрібно докладніше зупинитися на понятті визначуваності, яке входить до поняття субстанції суб'єкта, яке Фіхте, врешті-решт, засвоює в засаді теоретичного знання. Фіхтев ужиток цього поняття має передісторію, яка веде від Вольфа через Канта до Маймона. Навіть побіжне висвітлення цієї передісторії може допомогти кращому розумінню контексту проблеми, в якому треба розташувати Фіхтеві міркування.

II. *Визначуваність у Вольфа, Канта та Маймона*

У своїй теорії Вольф запроваджує поняття визначуваного в контексті розгляду понять невизначеного та визначеного [див. Wolff, 1962]³. Вольф не залучає там це поняття не через те, що йому приділено особливий інтерес, а тому, що воно потрібне

² Йдеться про філософа, який практикує вчення про науку як теорію. Зі стилістичних міркувань це слово тут і далі перекладається як «наукознавець». – Прим. перекладача

³ Див. § 104. Використаний тут текст другого видання *Philosophia Prima sive Ontologia* (Франкфурт і Ляйпціг 1736) відтворено у [Wolff, 1962].

для експлікації одного з цих понять, а саме поняття невизначеного. Як наголошує Вольф, за поняттям визначуваного треба визнати поняттєвий пріоритет стосовно поняття невизначеного (див. там само, § 107). Обидва ці поняття – невизначеного та визначуваного – можна застосувати до певної речі лише тоді, коли її мислять через загальне поняття як річ визначеного виду. Предмет є невизначеним для суб'єкта, якщо він знає про нього не більше, ніж містить поняття, згідно з яким можна сказати, що в певному аспекті предмет треба схарактеризувати далі понад помислене в ньому. Це друга умова, завдяки якій залучають поняття визначуваності. Згідно з прикладом Вольфа, якщо характеризують геометричну фігуру як трикутник, тоді про неї треба сказати, що вона має три однакові, дві однакові або три неоднакові сторони, проте лише один з цих предикатів має стосуватися трикутника. Якщо ж я знаю про фігуру лише те, що вона є трикутником, тоді для мене вона є невизначеною з огляду на довжину її сторін. У загальному понятті трикутника, як цей стан справ описує Вольф, стосунок сторін визначуваний. Фігуру мислять через поняття як щось таке, чого має стосуватися один із несумісних предикатів, що увиразнюють стосунки довжини трьох сторін. Та позаяк поняття не встановлює, який з цих предикатів стосується помисленої фігури, то вона є «невизначеною» з огляду на стосунок довжини її сторін.

У Вольфовій експлікації поняття «невизначеність» дається взнаки примат поняття визначеності: він входить до пояснення невизначеності. Певну річ можна назвати «невизначеною» лише з уваги на властивості, з огляду на які вона підлягає визначенню. Невизначеність також дозволяє побачити, в якому предметному контексті слід локалізувати поняття визначеності: воно стосується стану справ, даного разом з репрезентацією предметів через загальні поняття. Ця репрезентація завжди імплікує, що помислену річ можна характеризувати в певних аспектах далі, не визначаючи самої цієї характеристики. Кожне загальне поняття залишає відкритими альтернативні взаємовиключні можливості, з яких одна має стосуватися кожного предмета, що підпадає під поняття. Вольф увиразнює цей стан справ завдяки традиційному поняттєво-теоретичному розрізненню «genus» і «species»: кожне загальне поняття містить «species», тобто взаємовиключні специфічні відмінності різних видів. Усе, що підпадає під генеральне поняття, має підпадати під видове поняття, а отже, воно «визначуване» з огляду на диференційованість видів. Лише поняття, яке повністю охоплює окрему річ і, таким чином, вже не є загальним поняттям, дозволило б мислити предмет так, що імплікації подальшої «визначуваності» не були б дані через вужче видове поняття.

Кантів виклад диз'юнктивного судження в «метафізичній дедукції» категорій стосується стану справ визначуваності. А саме, згідно з Кантовим викладом, диз'юнктивне судження повністю увиразнює взаємовиключні можливі підвиди родового поняття, а отже, репрезентує стан справ, який Вольф описав би як «визначуваність» помисленої через родові поняття речі⁴. Кантів виклад сконцентровано на двох аспектах, що мали би бути важливими для Фіхте. З одного боку, члени такої диз'юнкції утворюють ціле, яке, говорячи мовою Канта, повністю охоплює «сферу», тобто царину можливих видів випадків поділеного родового поняття. Але, по-друге, ці види внаслідок їхньої повноти взаємно *внутрішньо* устосовані один до одного як можливі та несумісні специфікації вищого поняття: якщо твердять про належність

⁴ Див. Kritik der reinen Vernunft, A 73/74=B 89/90.

до певного виду одного предмета, що підпадає під родові поняття, то тим самим заперечують його приналежність до іншого виду. Кожному видовому поняттю властиве виключення інших видових понять, разом з якими воно повністю поділяє поняття. Кант виразносе цей поняттєво-теоретичний стан справ, говорячи про *взаємне визначення* сфер, яких репрезентують члени диз'юнкції⁵. Либонь запроваджене в такий спосіб логічне поняття взаємного визначення ще не є категорією, за допомогою якої мислять аналогічний зв'язок стосовно предметів. Але саме його, як ми ще увиразнимо, запровадив Фіхте – абстрактний структурний взаємозв'язок, який видався йому придатним для аналізу властивої визначуваності суб'єкта уявлень.

Кантів виклад диз'юнктивного судження в його аналізі вжитку цієї форми розумом, а також підпорядкованих йому ідей, пов'язаний із думками, які тут треба щонайменше окреслити. Якщо приналежність предмета до певного виду висновують з його приналежності до роду та з виключення приналежності до одного з інших видів того самого роду, тоді приналежність до виду подають як обмеження сукупності можливих у роді видових приналежностей однією видовою приналежністю. Якщо увиразнити це Кантовою мовою сфер поняття, то родові поняття «визначають» через обмеження частиною всієї його сфери⁶. За Кантом, цій операції, що угрунтовує диз'юнктивний висновок, відповідає поступування, завдяки якому розум спроможний мислити ідеї повної визначеності кожної окремої речі. Думка про таку визначеність кожної окремої речі передбачає, що цій речі можна приписати чи відмовити в приписуванні будь-якої позитивної властивості, будь-якої «реальності». Отже, кожна річ «визначена» з огляду на володіння чи неволодіння будь-якою можливою реальністю. Тут не місце для докладнішого розгляду залученого цим самим поняття «реальності», яке в Кантовому викладі, як і в першому параграфі *Засади*, пов'язане із поняттям буття⁷. З огляду на Фіхтев розгляд субстанційності вирішальним є те Кантове твердження, що припущення суцільної визначеності кожної окремої речі передбачає концепцію сукупності всіх можливих реальностей. Адже володіти чи не володіти кожним з елементів цієї сукупності означає повне визначення. Отже, розум орудує думками про «все» та «сукупність» всіх реальностей. Коли вдаються до цієї думки, то повне визначення влаштування кожної скінченної окремої речі розуміють як «обмеження» цієї сукупності: позаяк ця сукупність охоплює всі реальності, то кожній скінченній окремій речі відповідає лише одна з них, а інша – ні. І саме в цьому можна побачити аналогію до поступування диз'юнктивного висновку, яку обстоює Кант: як там визначеність видового поняття подають як обмеження всієї «сфери» родового поняття, так і тут визначеність окремої речі подають як обмеження сукупності реальностей.

А втім, також можна помітити структурну розбіжність логічного та «реального» з ідеями оперувального поступування розуму. Коли визначеність скінченної окремої речі мислять в стосунку до ідеї «*omnitude realitatis*», тоді її не розуміють, – чого вимагала б аналогія до висновування, – як визначення чогось визначуваного. Сукупність усіх реальностей, *ens realissimum*, не є визначуваною, натомість визначуваним є суцільно визначений індивід, позитивно схарактеризований через усі реальності. Отже, фактично Кантів виклад залучає два структурно відмінних способи, що

⁵ Там само, В 112.

⁶ Там само, А 576/7=В 604/5.

⁷ Там само, А 574=В 602, а також А 576= В 604.

підпорядковують визначеність скінченних предметів передумові, яка стосується іншого як визначеного скінченного: визначеність, – оскільки вона є визначеною видовою приналежністю, – треба мислити з огляду на передумову визначуваності, тобто роду як визначуваного. Позаяк визначеність є повною, то вона пов'язана із думками про сукупність реальностей, а отже, не з визначуваністю, а з необмеженою реальністю. З огляду на теорію Фіхте важливо, по-перше, зауважити, що в обидвох випадках визначеність підпорядковано передумові думки про тотальність (сфера роду як «визначувана» через специфічні відмінності тотальність видів та ідеал як тотальність «реальностей»). По-друге, треба зауважити структурну відмінність цих сукупностей: визначуваність охоплює несумісні властивості, які – у розширеному тлумаченні Кантової позиції – взаємно «визначають» одна одну. Але *omnitudo realitatis* охоплює винятково ті реальності, про сумісність яких можна стверджувати в сенсі цієї концепції. У згоді з цією ідеєю їх всіх приписують одному суб'єктові.

Якщо Кантове розуміння диз'юнктивного судження зосереджено на властивому зв'язкові між несумісними предикатами, що повністю вичерпують всю «сферу» родового поняття, то Маймон аналізує зв'язок між «визначуваністю» родовим поняттям і підпорядкованим йому «визначенням». У цьому зв'язкові Маймон вбачає засадничу форму об'єктивно значущого синтезу. Отож поняття визначуваності належить до засадничих припущень одного з найзначніших ранніх реформувань Кантової теорії пізнання. Принцип трансцендентальної логіки Маймона, який він позначає як «положення визначуваності», утверджує доконечність стосунку визначуваного та його визначеного для кожного поняття предмета. Наприклад, у понятті рівнобічного трикутника можна розрізнати властивість буття трикутником як визначуване та рівнобічність як визначення. За Маймоном, як для визначуваного, так і для визначення є чинним асиметричний стосунок залежності: визначення можна мислити лише за умови визначуваного, але визначуване можна також мислити і без фактичної специфікації через це визначення – або «у собі», що в нашому прикладі зводилося б до абстрактного розгляду трикутності, або «диз'юнктивно з різними предикатами», коли наведення підпорядкованих поняттям видів подавали б як можливі визначення в диз'юнктивному судженні [Maimon, 1790 (Repr. 1965): S. 84, 86]. Отже, Маймонів розгляд стосунку асиметричної залежності визначуваного та визначення первинно орієнтується – згідно з походженням цього поняття з філософії Вольфа – на зв'язок родового і видового поняття: «Загальне пізнання становить основу або умову підпорядкованого йому окремого пізнання» [Maimon, 1794 (Repr. 1970): S. 79].

Маймон тлумачить форми категоричного та диз'юнктивного судження як застосування «положення визначуваності»: якщо в категоричному судженні мислять стосунок «визначуваного» суб'єкта та предиката як його визначення, то в диз'юнктивному судженні – стосунок можливих визначень, що підпорядковані визначуваному родовому поняттям. Форму гіпотетичного судження Маймон редукує до категоричної форми судження [Ibid., S. 94, 223–224]. Отож, з цього випливає експлікація категорій субстанційності та взаємного впливу як єдиних категорій стосунку, в яких визначуваність закладають як дефінієнс субстанції, а взаємне визначення – як симетричний стосунок взаємного виключення можливих акциденцій субстанції [Ibid., S. 224f].

Але значення, якого набуває поняття визначуваного в трансцендентальній філософії Маймона, не можна розуміти лише на підставі того, що він запроваджує стосунок визначуваного та визначеного як засадничу форму об'єктивно значущого

синтезу. У «Логіці» 1794 р. Маймон інтерпретує поняття свідомості та суб'єкта, що мають уgruntувати трансцендентальну філософію, за допомогою поняття визначуваності. Хід думки, що обgruntовує цей крок, спирається на взаємозв'язок концепції визначуваності та видового-родового зв'язку: позаяк пізнання по суті становить дії свідомості, то й виклад цих дій та їхніх змістів передбачає загальне поняття свідомості. За Маймоном, це поняття треба визначати як «найвище родове поняття», що як таке не підлягає жодним дефініціям [Ibid., S. 73]. Тож якщо з огляду на цей стан справ залучають думку про зв'язок визначуваного та визначеного, який зазвичай є зв'язком роду та специфічної відмінності, тоді слід сказати, що свідомість як така є «визначуваним». Але як «найвищий рід» поняття свідомості не можна розуміти як визначення вищого за неї поняття. Тому загальне поняття «свідомості взагалі» характеризує «абсолютно визначуване в нашій пізнавальній спроможності» [Ibid.]. А тому також неможливо досягнути загального поняття свідомості, яке дозволяло б розглядати як предмет пізнання свідомість як таку, проте кожне поняття, яке дозволяє мислити щось як предмет пізнання, вимагає синтезу визначуваного та визначення. Цей синтез наявний лише там, де дії свідомості осягають в їхній специфічній природі: вони становлять визначення свідомості як визначуваного. Отже, поняття свідомості як «абсолютно визначуваного» є не поняттям, яке вже дозволяло би побачити певний предмет пізнання, а лише «межовим поняттям», що підлягає подальшій експлікації й передує будь-якому твердженню про епістемічні дії [Ibid., S. 91]. Ця теза Маймона встановлює визначуваність як основну структурну рису того, що мають на увазі під «свідомістю взагалі»: лише потенційність різних видів дій свідомості є тим, що ми можемо мислити в цьому понятті. Без огляду на цю потенційність годі взагалі казати про суб'єкта пізнання.

III. Визначуваність і рефлексія

Якщо розглядати розвиток Фіхтевого поняття субстанції в шойно нашікованому історичному контексті, тоді спочатку можна констатувати, що обидва Фіхтеві поняття субстанції повністю перебувають в межах спектру обстоюваних там тез. Кантова думка, що «*omnitudo realitatis*» закладено в думці про визначеність скінченною одиничного, відлунює в Фіхтевій думці про те, що приписування визначеної діяльності як такої вимагає поняття Я як сукупності всіх реальностей. Фактично, Кант позначає ідею Бога як «*omnitudo realitatis*» і як «спільний субстрат» усіх речей та припускає, що з помисленої тут структури можна здобути монізм субстанції⁸. Якщо в засаді теоретичного знання Фіхте, урешті-решт, залучає поняття субстанції як визначуваності, що охоплює взаємовиключні можливості, то він звертається до стану справ, на який як на імплікацію поняттєвих репрезентацій звернув увагу Вольф, якого стосується Кантів виклад гіпотетичного судження та через який Маймон дав дефініцію поняттю субстанції. Щоправда, не можна прямо довести, що робота з Маймоною «Логікою» становить безпосередній привід для Фіхтевого переорієнтування в розгляді субстанційності, але це все-таки можна переконливо припускати. Адже в ній виникла думка, що засадниче для трансцендентальної філософії загальне поняття суб'єкта має бути поняттям свідомості як «абсолютно визначуваного». Фіхте засвоїв це поняття суб'єкта та експлікував структуру визна-

⁸ A 578=B 606.

чужаності в поняттях, через які Кант описує зв'язок членів диз'юнктивного висновку, які по суті увиразнюють визначуваність помисленого через родові поняття предмета. Отож Фіхте твердить про покладання Я та не-Я як «сфер», які містяться у «вищій», «охоплювальній» сфері. Образ «вищої сфери» у Фіхте – в сенсі Кантового викладу диз'юнктивного судження – також залишається пов'язаним зі структурою роду та виду, у рамках якої з часів Вольфа тлумачать поняття визначуваності. Тобто вища сфера є сферою «покладання взагалі (абстрагуючися від того, покладають Я, чи не-Я)» [Fichte, 1965: S. 341] – вона є сферою родового поняття «покладання взагалі», специфікаціями якого є покладання Я та не-Я⁹.

Фіхтеве запозичення Маймонового поняття визначуваного суб'єкта не означає, що він визнає Маймонову тезу про те, що це поняття суб'єкта становить основне поняття трансцендентальної філософії, яке в ній слід визначати як поняття того, що являє собою суб'єкт як такий. Якщо виходити з поняття суб'єкта як визначуваного «покладання взагалі», тоді самостосунок та об'єктний стосунок однаковою мірою даються знаки як його можливі дії. Цим самим самостосунок суб'єкта втрачає свою позицію як дії, яку треба мислити лише в понятті суб'єкта. Цьому твердженню суперечить поняття Я з першого параграфу *Zasadi*, яке характеризує суб'єкта як такого лише через дію самостосунку. Отже, у Фіхтевому понятті суб'єкта як «самопокладання» та в понятті суб'єкта визначуваного «покладання взагалі» присутні концепції суб'єкта, що містять різні позиції щодо питання, чи є, як пише Фіхте, «сутнісним» для суб'єкта спонтанний самостосунок, чи він є лише його «акциденцією». А позаяк Фіхте воліє дотримуватися засадничих думок першого параграфу, то він не може визнати «абсолютну визначуваність» – «покладання взагалі» – дефінієнсом суб'єкта. Уривок четвертого параграфу, який стосується форми та матерії чергування субстанційності, протиставляє обидва конкурувальні види розуміння поняття суб'єкта. Очевидно, що Фіхте розглядає дану разом з ними альтернативу як таку, що стосується принципу, з якого слід розуміти суб'єктивність: питання, яке з визначень поняття суб'єкта є доречнішим, є питанням про те, на яке поняття слід «спиратися» [Ibid., S. 344].

Якщо концепцію визначуваності слід прийняти, не втрачаючи думки про сутнісний для суб'єкта як такого самостосунок, тоді обидва ці моменти треба інтегрувати в *одне* поняття суб'єкта таким робом, що самостосункові суб'єкта певним чином відповідатиме виняткова роль, завдяки якій його завжди можна розглядати як засадничу, сутнісну дію суб'єкта. Таке поняття Я Фіхте фактично запроваджує також у синтезі форми і матерії чергування субстанційності [Ibid., S. 345f]. Як він наголошує, цей синтез вимагає розрізнення двох відмінних способів появи спонтанного самостосунку, «самопокладання» суб'єкта. Він може присутньо контрастувати з предметним стосунком, а позаяк це так і є, то самостосунок становить лише можливу дію суб'єкта, альтернативу якого – предметний стосунок – суб'єкт так само може досягнути. Але самостосунок також може функціонувати в цілком інший спосіб, а не лише як можлива дія суб'єкта, який мислять як визначуваний. А саме він може бути рефлексією суб'єкта щодо самостосунку та об'єктного стосунку як його можливих та взаємовиключних актів, отже, він може мати визначуваність за свій зміст. Якщо

⁹ Належність поняття сфери до логічного контексту аналізу зв'язків роду та виду стає зрозуміло з конспектів лекцій про логіку та метафізику, які за Платнером слід датувати зимовим семестром 1794/5 років [Fichte, 1976: S. 152 ff].

можна сказати, що суб'єкта можна схарактеризувати як «визначуваного» лише за умови, що його визначуваність покладена ним, а отже, є змістом його свідомого самостосунку, тоді за самостосунком суб'єкта визнають місце принципу суб'єктивності *та* інтегрують його до концепції визначуваності. Фіхте увиразнює цю думку через формулу, яка характеризує суб'єкта як «визначену визначуваність»: «Я покладає себе як таке, що себе покладає, через те, що воно виключає не-Я, або, покладаючи не-Я, через те, що воно виключає себе» [Ibid., S. 347]. Він також формулює цю думку точніше – як рефлексію щодо правила, яке є конститутивним для визначуваності суб'єкта:

«А отож Я є таким, що покладає об'єкт, а тому не суб'єкт, або покладає суб'єкт, а тому не об'єкт, бо воно *покладає себе* як такого, що покладає, згідно з цим правилом» [Ibid.].

Це той крок, за допомогою якого формула рефлексії потрапляє до поняття Я в четвертому параграфі. Отже, самостосунок як рефлексію задіюють для того, щоби досягнути концепції «самопокладання», яка є не лише можливою дією суб'єкта, якого мислять як визначуваного, а й також становить його первинну дію, без якої його годі було б мислити як «визначуваного». Лише як рефлексію, яка за свій зміст має помислені присутньо в контрасті одне до одного самостосунок та об'єктний стосунок, самостосунок суб'єкта можна пов'язати із концепцією визначуваності таким чином, що він і надалі має діяти як принцип суб'єктивності. Отож дискусія з Маймоном дозволяє збагнути мотив для інтегрування стосунку до рефлексії до поняття Я. По суті вже в теоретичній частині *Zasadi* Фіхте може сказати те, що він виразно говорить в «генетичному» аргументі наступного параграфу: недостатньо характеризувати суб'єкта як такого лише через «самопокладання», треба ще й пов'язану із поняттям рефлексії відмінність самостосунку як рефлексії та рефлексувального самостосунку долучати до поняття Я.

Отже, теза, що суб'єкт як такий здійснює рефлексію щодо визначеного самостосунку, який присутньо контрастує з об'єктним стосунком, і, як наслідок, мислить себе як визначуваного, вже досягнута в аргументації четвертого параграфу *Zasadi*. А втім, як саме в рефлексії виявляється думка про власну визначуваність? Не можна побачити, що вона може бути первинним змістом рефлексії – рефлексія первинно стосується визначених актів як таких. Отже, в рефлексії має даватися взнаки генеза думки про визначуваність, що відбувається покроково. Та, можна запитати далі, як ця думка пов'язує себе із практичним аспектом рефлексії, з думкою про власне самовизначення, яке завжди є свідомим лише як обмежене, та з тенденцією до подолання цієї обмеженості? У поясненні рефлексії, яке Фіхте дає в «Ученні про науку *pova methodo*», можна побачити Фіхтеву відповідь на ці питання. Адже виклад вчення про науку, якого Фіхте, урешті-решт, досягнув у Єні, завдячує думці, якої він вже досягнув у засаді теоретичного знання в 1794 р.: акт рефлексії є сутнісним для Я як такого та він обґрунтовує стан справ, що суб'єкта треба мислити як визначуваного. «Учення про науку *pova methodo*» спирається на акт рефлексії, в якому суб'єкт усвідомлює себе самого як безпосередній самостосунок. Ця дія рефлексії «за умови, що Я має бути, [...] є необхідною» [Fichte, 1982: S. 42]. Вона є усвідомленням визначеного акту, отже, ще не містить для себе думки про власну визначуваність. Отже, поняття Я, на яке спираються і яке має на увазі лише акт цієї рефлексії, ще не містить стосунку до стану справ визначуваності суб'єкта. Проте Фіхте намагається показати, що така рефлексія має поєднуватися із думкою про власну визначуваність

як з умовою зрозумілості визначеного самостосунку, наслідуючи в цьому Маймоно-ву тезу, що визначеність як така немислима без визначуваності.

Отож Фіхте намагається показати, як думка про визначуваність впливає з рефлексії. І він намагається змалювати генезу думки про визначуваність таким чином, що цим самим ео ірсо дана думка про самовизначення та про практичну спроможність. Авжеж, здається, що цей намір, який намагається безпосередньо пов'язати думку про визначуваність із практичним аспектом рефлексії, пов'язаний зі структурною модифікацією думки про визначуваність. А сам він залежить від думки про спонтанний перехід від стану визначуваності – від суб'єкта як простої «спроможності» – до акту визначеного самостосунку. Лише з огляду на такий перехід можна мислити самостосунок як результат свобідного самовизначення. Далєбі, Фіхтева теза полягає в тїм, що рефлексія щодо визначеного акту самостосунку вимагає усвідомлення такого переходу. Лише це динамізувальне розуміння зв'язку визначуваного та визначення, яке дозволяє думці про визначуваність перетворитися на сутнісний елемент усвідомлення «практичної» спроможності, уможливило спонтанне самовизначення. Тут також слід ще зауважити, що Фіхте хоча й дотримується вжитку поняття визначуваності від Вольфа до Маймона, проте наголошує, що передумовою визначуваності в усвідомленні визначеного самостосунку є *поняття* цього акту: «Якщо щось розуміють як споглядання, то йдеться про діяльність, а якщо як поняття, тоді йдеться про спроможність» [Ibid., S. 47]. Отож визначуваність залишається заснованим на поняттєвій репрезентації станом справ. Але чому поняттєве осягнення визначеного акту самостосунку вимагає думки про *nonпередній* стан визначуваності та *переходу* від нього до акту, вже годї зрозумїти на підставі концепції поняттєвої репрезентації, яка встановила рамці, в межах яких розумїли дофіхтеве поняття визначуваності. Як наслідок, крок Фіхте від визначеності до визначуваності вже не обґрунтований в думці, що кожній визначеності в сенсі *differentia specifica* передує загальне поняття, в межах обсягу якого її надалі специфікують. Отож, інтеграція думки про визначуваність веде до теорії суб'єктивності, яка намагається надати права думці про самовизначення суб'єкта, а наприкінці до нового тлумачення самої цієї думки. Але це тлумачення я тут не розглядатиму.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Fichte (1965): Fichte, J.G. Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre. In: *Fichte J.G. Gesamtausgabe der Bayerischen Akademie der Wissenschaften* (далі – *GA*), R. I, B. 2: Werke 1793-1795. Hrsg. v. Reinhard Lauth und Hans Jacob unter Mitwirkung von Manfred Zahn. Stuttgart-Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog, 1965, 481 S.
- Fichte (1976): Fichte, J.G. Vorlesungen über Logik und Metaphysik. In: *Fichte J.G. GA*, R. II, B. 4: Fichtes Vorlesungen über Platners «Philosophische Aphorismen» 1794-1812. Hrsg. v. Reinhard Lauth, Hans Jacob und Hans Gliwitzky unter Mitwirkung von Erich Fuchs, Kurt Hiller und Peter K. Schneider. Stuttgart-Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog, 1976, S. 37–367.
- Fichte (1982): Fichte, J.G. Wissenschaftslehre nova methodo. Kollegnachschrift K. Chr. Fr. Krause. Hrsg. v. Erich Fuchs. Hamburg: Meiner, 1982, (xxx) 270 S.
- Kant (1998): Kant, I. Kritik der reinen Vernunft. Hrsg. v. Jens Timmermann. Hamburg: Meiner, 1998, (xxiv) 995 S.
- Maimon (1790): Maimon, S. Versuch über die Transscendentalphilosophie mit einem Anhang über die symbolische Erkenntnis und Anmerkungen. Berlin: C.F. Voss, 1790, 444 S.
- Maimon (1794): Maimon, S. Versuch einer neuen Logik oder Theorie des Denkens. Nebst angehängten Briefen des Philaletes an Aenesidemus. Berlin: Ernst Felisch, 1794, (lvii) 438 S.

Maimon (1965): Maimon, S. *Gesammelte Werke*, B. 2. Hrsg. v. Valerio Verra. Hildesheim: G. Olms, 1965, 566 S.

Maimon (1970): Maimon, S. *Gesammelte Werke*, B. 5..., 1970, 496 S.

Wolff (1962): Wolff, Ch. *Philosophia Prima sive Ontologia*. Hrsg. v. J. École und H. W. Arndt. Hildesheim: G. Olms, 1962, (xxiv) 774 p.

Стаття одержана редакцією 18.09.2014

Christian Klotz

The Concept of the «I» in Fichte's Explanation of Substantiality

The paper deals with Fichte's conception of substantiality formulated in «Foundations of the Science of Knowledge» (1794). The author claims that according to Fichte the self-ascription of an epistemic activity to the subject is possible only if we can think subject as the substance, to which we could ascribe all possible epistemic activities. Furthermore, the author shows the development of the concept of definability (*Bestimmbarkeit*), which is of the utmost importance for the understanding of Fichte's concept of substantiality, by Wolff, Kant, and Maimon.

Christian Klotz, PhD, Associate Professor at Federal University of Goiás (Brazil),

Крістіан Клотц, PhD, доцент Федерального університету Гояс (Бразилія)

Кристиан Клотц, PhD, доцент Федерального университета Гояс (Бразилия)

e-mail: klotz.chr@gmail.com
